

nın babaannesi olduğu şeklindeki rivayet doğru bulunmamıştır (İbn Abdülber en-Nemerî, IV, 148). Ya'lâ, Benî Nevfel b. Abdümenâf'ın halifi idi. Bedir Gazvesi'nde müşrik ordusuna çok sayıda kurbanlık deve başılaşayan babası Ümeyye, kardeşi Seleme ve kız kardeşi Nefise ile birlikte Mekke'nin fethi sırasında İslâmiyet'i kabul etti. Fetihten önce gerçekleşen Müte Savaşı'na (8/629) katıldığına dair rivayetlerin kaynağı diye gösterilen Mûsâ b. Ukbe'nin eserinde (*el-Megâzi*, s. 265) Ya'lâ'nın savaşta bulunduğuna ve o sırada müslüman olduğuna dair bir kayıt yoktur.

Huneyn, Tâif ve Tebük savaşlarına katılan Ya'lâ, Hz. Peygamber'in vefatından birkaç ay önce üstlendiği idarî görevleri Hz. Osman döneminin sonuna kadar sürdürdü. Resûl-i Ekrem'in Yemen valisi Bâzân'ın ölümü üzerine Vedâ haccının ardından Yemen'e gönderdiği yöneticiler arasında yer aldı ve ilk defa Cened'e âmil tayin edildi. Aynı zamanda San'a Valisi Ebân b. Saîd'in yardımcısıydı; Resûlullah vefat edince Medine'ye dönen Ebân'ın yerine geçti. Hz. Ebû Bekir devrinde Havlân'da ve Yemen'in diğer bölgelerinde cereyan eden ridde savaşlarına komuta etti. Hz. Ömer ve Osman devirlerinde Yemen genel valiliğine getirildi. Ömer zamanında Necranlı hıristiyanları Arap yarımadasının dışına sürmekle görevlendirildi. Aynı dönemde hakkındaki bir şikâyet üzerine Medine'ye çağırılıp bir süre bekletildi, ancak ileri sürülen haksızlığı yapmadığı anlaşılınca görevine iade edildi. Öte yandan iki yıl süren bu bekleme dönemi boyunca Mugire b. Şu'be'nin Yemen valiliği yaptığı söylenirse de (Ahmed b. Abdullah er-Râzî, s. 162-164) kaynaklarda bu husus doğrulanmamaktadır. Taberî'nin *Târîh*'inde, Hz. Ebû Bekir döneminin sonunda ve Hz. Ömer döneminde Yemen valisi olarak Ya'lâ'nın adı geçerken sadece 15 (636) yılında Tâif valisi olarak anıldığına göre (II, 457) -eğer bir yanlışlık yoksa- Medine'ye çağırıldığı sırada geçici bir süre bu göreve getirildiği söylenebilir.

Ya'lâ, Hz. Osman'ın evinin kuşatılması esnasında yardım için yola çıktıysa da Medine'ye varmadan halifenin şehid edildiğini öğrendi ve halifenin intikamını almak isteyenlere katılmak amacıyla Mekke'ye gitti. Burada toplanan kuvvetlerin donatımına büyük katkıda bulundu, Cemal Vak'ası'nda önemli rol oynadı. Vak'aya adını veren "asker" adlı deveyi kendisi satın alıp Hz. Âişe'nin emrine verdiği gibi orduya katılanların kullanması için yüzlerce deve ve yüz binlerce dirhem tahsis etti. Hz. Ali'nin

Ya'lâ hakkındaki değerlendirmesi ve Taberî'nin verdiği bazı bilgiler, onun bu dönemde harcadığı paranın Yemen'den topladığı vergi gelirleri olabileceğini göstermektedir (İbn Sa'd, VI, 49-50; Taberî, III, 3). Cemal Vak'ası'ndaki yenilginin ardından Mekke'ye kaçan Ya'lâ daha sonra Hz. Ali'nin yanında yer aldı. Birçok kaynakta onun Siffin Savaşı'na (37/657) Hz. Ali'nin safında katıldığı ve bu savaşta öldürüldüğü belirtilmektedir. Ancak 47 (667) yılında hac emîri olan Anbes b. Ebû Süfyân'ın ölüm döşeginde ziyarete gittiğine dair rivayet (Nesâî, "Kıyâmü'l-leyl", 66) onun Siffin'den sonra da yaşadığını ortaya koymaktadır; Zehebî de 60 (679-80) yılına kadar yaşadığını belirtir. Ya'lâ'nın Firûz ed-Deylemî'nin kızı Ümmü'l-Kirâm ile, ayrıca Zübeyr b. Avvâm'ın ve Ebû Leheb'in kızlarıyla evlendiği kaydedilmektedir (*A'lâmü'n-nübelâ*, III, 101).

Ya'lâ'nın Mekke'de fetvalar verdiği (a.g.e., a.y.), Yemen'de valilik yaptığı dönemde mektuplara tarih atma uygulamasını başlattığı kaydedilir (Taberî, II, 4). Kendisinden rivayet edilen hadisler *Kütüb-i Sitte*'de ve diğer hadis kaynaklarında yer almaktadır. Hz. Peygamber'den, Ömer ve Anbes b. Ebû Süfyân'dan rivayetleri vardır. Naklettiği hadisler oğulları Safvân, Muhammed, Osman, oğlu veya kardeşi Abdurrahman, ayrıca Abdullah ed-Deylemî, Abdullah b. Bâbâh, Mûsâ b. Bâzân, Atâ b. Ebû Rebâh, İkrime el-Berberî, Hâlid b. Düreyk gibi şahsiyetler tarafından rivayet edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mûsâ b. Ukbe, *el-Megâzi* (nşr. Muhammed Bak-şîş), Rabat 1994, s. 265; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Ali M. Ömer), Kahire 1421/2001, VI, 47-50; Taberî, *Târîh*, Beyrut 1407/1987, II, 4, 247, 293, 352, 361-362, 380, 442, 457, 476, 506, 510, 511, 517, 534, 550, 587; III, 3, 7-9, 40; Ahmed b. Abdullah er-Râzî, *Târîhu medîneti Şan'â* (nşr. Hüseyin b. Abdullah el-Amrî), San'a 1401/1981, s. 69-70, 76, 80, 150, 158-159, 162-164; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb* (nşr. Ali M. Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmecûd), Beyrut 1415/1995, IV, 147-149; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), LXXXIV, 186, 188; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 379-381; Abdülbâkî b. Abdülmecid el-Yemânî, *Târîhu'l-Yemen: el-Müsemma Behcetü'z-zemen fi târihi'l-Yemen* (nşr. Mustafa Hicâzî), Beyrut 1985, s. 14-15; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, III, 101; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuh-sin et-Türki), Cize 1418/1997-98, VI, 429; IX, 668; X, 432-433; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecûd v.dğr.), Beyrut 1415/1995, VI, 538-539; a.mlf., *Tehzîbü'l-Tehzîb* (nşr. Halîl Me'mûn Şihâ v.dğr.), Beyrut 1417/1996, VI, 245; Abdurrahman Abdüvâhid eş-Şücâ', *el-Yemen fi şadri'l-İslâm*, Dimaşk 1408/1987, s. 241, 390.

HALİT ÖZKAN

YALAN

Yalan kelimesinin Arapça karşılığı olan **kezib** (**kizb**) eski sözlüklerde "doğruluğun (sıdk) karşıtı, bir konuda gerçeğe aykırı haber veya bilgi vermek, söz vâkıya uygun olmamak" diye tanımlanır. Haberin doğruluğu vâkıya uygunluğu, yalan olması aykırılığı ile bilinir (*Lisânü'l-^cArab*, "kzb" md.; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, s. 201; *et-Ta'rifât*, "Kizbü'l-^chaber" md.; Te-hânevî, II, 847-850; *Kâmus Tercemesi*, "kzb" md., I, 461). Ya'küb b. İshak el-Kindî kezibi "olmayanı olmuş, olanı olmamış gibi gösteren söz" şeklinde tanımlar (*Resâ'il*, I, 169). Kezib kelimesi âyet ve hadislerle diğer İslâmî kaynaklarda "gerçeğe aykırı konuşmak" anlamında masdar, "gerçeğe uygun olmayan söz, haber" anlamında isim olarak kullanılır. Bir âyette (Yûsuf 12/18), Yûsuf'u kuyuya atan kardeşlerinin babalarını onu kurdun parçaladığına inandırmak için gömleğine sürdükleri kan için kezib (uydurma, sahte) kelimesine yer verilmiştir. Âlimler, bazı hadislerde kezibin kötü niyet taşımayan yanlış davranışlar için de kullanılması kanıt göstererek bu kavramın -kasit unsuru taşısın taşımasın- gerçeğe aykırı her türlü bilgiyi ve haberi kapsadığını, ikisi arasındaki farkın sorumluluk noktasında söz konusu edildiğini belirtirler. Çünkü yalancı söylediğinin yalan olduğunu bilir, hata eden ise sözünün doğru olduğunu zanneder (İbnü'l-Esîr, IV, 159-160). Öte yandan bir kimsenin sözü aslında gerçeği ifade etse bile o kişi yalan söylediğini düşünüyorsa yalancı sayılır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de (el-Münâfikûn 63/1) münafıkların Hz. Peygamber'e söyledikleri, "Şahitlik ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin" sözleri, "Allah biliyor ki sen O'nun elçisisin" ifadesiyle doğrulanmış, "Fakat Allah da münafıkların yalancı olduğuna şahitlik eder" meâlindeki âyette sözlerini inanarak söylemedikleri için münafıkların yalancı olduğu bildirilmiştir (Râgıb el-İs-fahânî, s. 270).

Kur'an-ı Kerim'de kezib ve türevleri 280 yerde geçmektedir ve bunların çoğu "bir şeyi yalana nisbet etmek" anlamında **tek-zib** masdarından türeyen fiil ve isimlerdir. Esasen kişiyle ilgili olan tekzib "kişinin yalancı olduğunu ileri sürme, onu yalancılıkla suçlama", olay ve haberle ilgili olan ise "onu yalan sayma" mânasına gelir ve bu yönüyle inkârla örtüşür. Kur'an'da, genellikle eski peygamberlerin inkârcı kavimlerinin ve putperest Araplar'ın Allah'ın dini, peygamberi ve kitapları, kıyamet, âhîret,

YALAN

uhrevî yargılama ve adalet, cehennem ve azap, Allah'ın nimetleri, hakikat ve doğruluk gibi genelde imana ilişkin konulardaki yalanlayıcı, reddedici tutumlarıyla bunun kendileri için doğuracağı zararlar anlatılır. Bu âyetlerde tekbiz "ilâhî vahyin inkârı, Allah tarafından gönderilen hakikatin reddedilmesi" anlamını içerir. Kezib kelimesinde âyetlerde otuz üç yerde geçer; bunların çoğunda "uydurma, yakıştıрма" anlamındaki iftira kavramıyla birlikte "Allah hakkında yalan uydurma, O'nun birliği, aşkınlığı ve yetkinliğiyle bağdaşmayan iddialar ileri sürme" mânasında kullanılır (meselâ bk. Âl-i İmrân 3/94; en-Nisâ 4/50; el-Mâide 5/103). Kezibin üç defa tekrar edildiği Nahl sûresinin 116. âyetinde insanların sorumsuzca yalan konuşarak yiyecekler hakkında, "Şu helâldir, bu haramdır" demeleri "Allah hakkında yalan uydurmak, Allah adına doğru olmayan hükümler üretmek" şeklinde değerlendirilmiştir (Taberî, VII, 658). Bir âyette, Medine yahudilerinin Araplar'a ait yanlarındaki emanetleri geri vermeyenini kendileri için sorumluluk doğurmayacağını ileri sürmeleri (Âl-i İmrân 3/75; krş. Taberî, III, 317; Fahreddin er-Râzî, VIII, 100-103), başka bir âyette yine yahudilerin kutsal kitaplarına ilâve ettikleri sözlerin Allah katından geldiğini söylemeleri de (Âl-i İmrân 3/78; Fahreddin er-Râzî, VIII, 106-109) "Allah hakkında yalan söylemek, O'na asılsız şeyler isnat etmek" diye nitelendirilmiştir. Müslüman olduklarını ileri süren münafıklar Allah'a ve resulüne yalan söylemişlerdir (et-Tevbe 9/90; krş. Şevkânî, II, 445). Bir âyette gerçeği konuşana dürüst (sâdik), gerçek dışı konuşana yalancı (kâzib) denilmiştir (el-Mü'min 40/28). Birçok âyette inkârcılar ve münafıklar hakkında, Allah'ın gönderdiği açık hakikatleri yalan saymaları sebebiyle "yalancılar" ifadesi kullanılmış, ayrıca peygamberlerini yalancı (kâzib / kezzâb) diye suçlayan kavimlerden söz edilmiştir (el-A'râf 7/66; Hûd 11/27; eş-Şuarâ 26/186).

Hadislerde de kezib ve türevleri sıkça geçmektedir. Bazı hadis mecmualarında bu konuya dair özel bablar ayrılmıştır (meselâ bk. Buhârî, "İlim", 8, 38; Ebû Dâvûd, "İmân", 13; "Edeb", 80; Tirmizî, "Bir", 46; Nesâî, "İmân", 23). Asılsız bir sözü Hz. Peygamber'e isnat ederek nakletmenin menedildiği rivayetlerde kezib kavramı "hadis uydurma" anlamında kullanılmıştır (Müsned, II, 47, 83, 123; Buhârî, "İlim", 38, "Enbiyâ", 50; Müslim, "Zühd", 72). Bir hadiste de şöyle denilmektedir: "Yalandan sakının, çünkü yalanla günah yan yanadır ve ikisi de insanı cehenneme götürür" (Müs-

ned, I, 3, 5, 7, 8; Müslim, "Birr", 103-105; İbn Mâce, "Mukaddime", 4, 5). Diğer bir hadiste, "Kardeşine bir söz söylediğinde o sana inanırken senin ona yalan söylemiş olman ne büyük bir ihanet!" buyurulmuştur (Müsned, IV, 183; Ebû Dâvûd, "Edeb", 71). Hemen bütün hadis kaynaklarıyla ahlâk ve tasavvuf kitaplarında zikredilen bir hadisin meâlî de şöyledir. "Sizi yalan söylemekten menederim; çünkü yalan söylemek günaha, günah da cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye nihayet Allah katında kezzâb diye yazılır" (Müsned, I, 3, 5, 384, 410, 424; Buhârî, "Edeb", 69; Müslim, "Birr", 102-105). Yine sıkça tekrar edilen başka bir hadiste yalan münafıklığın üç alâmetinden biri olarak gösterilmiştir (diğerleri sözünden dönmek ve emanete hıyanet etmektir; bazı rivayetlerde bunlara düşmanlıkta ileri gitmek de eklenmiştir [Müsned, II, 189, 200; Buhârî, "İmân", 24; "Şehâdât", 28; "Mezâlim", 17; Müslim, "İmân", 106-108]). Hadislerde, bir kötülüğü önlemek için -başka çare yoksa- yalan söylemenin câiz olduğu durumlardan da söz edilir (meselâ bk. Müsned, VI, 403, 406; Buhârî, "Şulh", 2; Müslim, "Birr", 101). Hz. Peygamber şu üç maksat dışında yalan söylemenin helâl kabul edilmediğini bildirmiştir: Aralarında geçimsizlik bulunan karı kocayı barıştırmak, savaş sırasında düşmanı şaşkırtmak, insanlar arasındaki husumeti önlemek (Müsned, VI, 459, 461; Müslim, "Birr", 101; Tirmizî, "Birr", 26).

İslâm âlimleri, yalan konusunu işlerken dilin ve konuşma yeteneğinin insanı diğer canlılardan ayıran en büyük özellik olduğunu belirterek Allah'ın verdiği bu nimeti yerinde kullanmayanların insanlık değerini de kaybedeceğine dikkat çekerler. Ebû Hâtim el-Büstî, Allah'ın, insanın organlarından sadece dile kendi birliğini ikrar etme yeteneği verdiği, böylece onu bütün organlardan daha değerli kıldığını ifade ederek akıllı kimsenin dilini yalana alıştırması gerektiğini söyler. Ayrıca yalanın insan onuruna aykırılığını Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'nin şu sözüyle özetler: "Bir yalancı ancak alçak ruhlu olduğu için yalan söyler" (İbn Hibbân, s. 51). Râgıb el-İsfahânî de insanın yalancılığı karakter haline getirmesinin insanlıktan çıkması demek olduğunu belirtir. Çünkü insanın temel özelliği konuşmadır. Fakat yalancılıkla tanınan kişinin sözüne güvenilmez, sözüne güvenilmeyenin konuşması faydasızdır; böylece o kimse hayvan durumuna, hatta daha aşağı bir dereceye düşer. Çünkü hayvan konuşmadığı için bu bakımdan

kimseye zarar vermez; yalancı ise zararlı bir varlıktır (ez-Zerî'a, s. 271). İbn Hazm'a göre yalan her türlü kötülüğün aslıdır ve Allah'ı inkâr etme de onun bir türüdür. Yalan korkaklık ve bilgisizlikten doğar. Korkaklık ruhu alçaltır; korktuğu için yalan söyleyen kişi artık değer verilen ruhsal yücelikten uzak kalmıştır (el-Ahlâk, s. 60). Mâverî de yol açtığı kötü sonuçlar yüzünden yalanı bütün kötülüklerin toplamı, bütün çirkinliklerin temeli, düşmanlığa kadar varan bir dizi kötülüğün başı diye niteler (Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn, s. 253).

İslâm ahlâk felsefesinin erken dönem kaynakları arasında yer alan et-Ṭıbbü'r-rûhânî adlı eserinde yalan söylemenin arkasındaki psikolojik sebepleri ve doğuracağı sakıncaları inceleyen Ebû Bekir er-Râzî'ye göre yalanın asıl sebebi kibir duygusu ve yönetme tutkusudur. Bilgi sahibi olan bir kişiye bu bilgi ondan yoksun olana göre bir üstünlük sağladığı için o kişi kendini yalanla bilgili gibi göstermek ister. Bu ise nefsanî arzuların insanı yanıltmasının bir sonucudur. Yalan söylemeye devam eden kişiler sonunda pişmanlık doğuracak yanlışlıklar yaparlar; insanların gözünden düşer, aşağılanır, hakarete uğrarlar. Yalan haber verenin niyetine göre farklı yalan türlerini inceleyen Râzî, karşısındaki bir zarardan koruma veya ona meşrû bir fayda sağlama amacıyla söylenen yalanı kötü saymamış, bunun yanında işin aslı ortaya çıktığında söyleyen için mahcubiyet ve kınama doğuran yalanları çirkin bulmuş, insanın yalancı diye nitelendirilmesini gerektirecek en kötü yalanın hiçbir sebebe dayanmayan, çirkin ve alçaltıcı amaçlarla söylenen yalan olduğunu belirtmiştir (Resâ'il felsefiyye, s. 56-59). Hamîdüddin el-Kirmânî, Râzî'nin et-Ṭıbbü'r-rûhânî'sini eleştirmek için yazdığı el-Ak-vâlû'z-zehebiyye'de (s. 77-78) aslında fazilet kabul edilen doğru sözlülük bile her zaman makbul görülmezken, bir kimsenin aleyhinde gerçekleri söylemek bile gıybet sayılırken Râzî'nin temel bir rezilet olan yalanı bazı durumlarda teşekküle değer görmesini yadırgamaktadır. Ancak İslâm düşünce tarihinde yalan konusu daha çok Râzî'nin görüşü doğrultusunda değerlendirilmiştir. Meselâ Râgıb el-İsfahânî, Râzî'nin eserinden alındığı anlaşılan ifadelerle hem yalanın psikolojik sebeplerinin hem de meşrû olan ve olmayan kısımlarının bulunduğu hususunda aynı görüşleri tekrarlamıştır (ez-Zerî'a, s. 275-276). Mâverî de yalancılığın sebeplerini menfaat elde etme, zararı önleme, söze tatlılık, zarafet katma ve düşmana zarar ver-

me düşüncesi şeklinde sıralar; bu arada yalan söylemeye ruhsat verilen durumlardan da söz eder. Yine Mâverdi'ye göre yalancının bazı özellikleri vardır. Yalancı doğru sözlerle kendisinin yalanları arasında fark görmez, söylediklerinin şüpheyle karşılandığını görünce hemen sözünden döner. Nihayet insan tabiatı yalandan hoşlanmadığı için yalancının ruh hali dışına yansır (*Edebü'd-dünyâ ve'd-din*, s. 255-257).

Bir yönden gerçek olmayan mesel, kinaye, tevriye gibi kapalı ve dolaylı anlatımların yalan sayılıp sayılmayacağı konusu üzerinde durulmuştur. Bilgi verme maksadı taşımayıp ibret ve ders çıkarma amacı güden kurgu niteliğindeki sözlerin yalan sayılmayacağını belirten Râgıb el-İsfahânî buna çeşitli hayvanların konuşmalarını içeren bir masalı örnek gösterir. Aralarındaki bir koyun davasını Dâvûd peygambere getiren iki kardeşin hikâyesini anlatan âyetle (Sâd 38/23) Allah rızası için yapılan harcamaların sevabının çokluğunu ekinlerin bereketli verimine benzeten âyetin de (el-Bakara 2/261) bazı kesimlerce sembolik anlatımlar kabul edildiğini söyler (*ez-Zerî'a*, s. 270-271). Gazzâlî, selefin yalan anlamı da içeren kapalı ifadelerden kaçınmayı tavsiye ettiğini belirttiğinden sonra açık olsun olmasın her türlü yalan sözden sakınmak gerektiğini, zaruret halinde de açıkça yalan söylemek yerine dolaylı ifadelerle başvurmanın daha az sakıncalı kabul edildiğini ifade etmekte, bu tür dolaylı anlatımlar için örnekler sıralamaktadır. Birini mutlu etmek gibi sebeplerle kinayeli ifadeler kullanılabilir. Nitekim Hz. Peygamber yaşlı bir kadına, "Yaşlılar cennete girmeyecek" dediğinde bununla cennette herkesin genç olacağını kastetmiştir (*İhyâ*, III, 139-140).

Râgıb el-İsfahânî'ye göre İslâm âlimleri yalanın kötü sayılması için şu unsurların bulunması gerektiğini söylemişlerdir: Sözün içerdiği haberin gerçek olayla uyumaması, bilgi verenin söz konusu haberi önceden zihninde kurgulaması ve zihninde kurduğu şeyi söylemeyi hedeflemesi (*ez-Zerî'a*, s. 273). Bunun yanında daha çok kelâm ilminde ve kısmen ahlâk kitaplarında yalanın özü gereği mi yoksa başka bir sebepten dolayı mı kötü ve haram olduğu meselesi üzerinde durulmuştur. Kelâm âlimleri hüsn ve kubuh meselesini ele alırken en çok başvurdukları örnekler dürüstlük ve yalandır. Ehl-i sünnet'in hâkim görüşüne göre sözün dinî hükmü ortaya çıkaracağı sonuca bağlıdır. Sözün amaca ulaşmak için bir vesile teşkil ettiği-

ni belirten Gazzâlî, iyi bir amaca hem doğru hem yalan sözle ulaşmak mümkünse de bu durumda yalan söylemenin haram olduğunu, eğer amaca ulaşmak için yalan söylemekten başka bir çare yoksa bu amaca göre sözün hükmünün değişeceğini söyler (*İhyâ*, III, 137). Kitaplarda sıkça tekrarlanan bir örnekle, kendisini öldürmek için peşine düşenlerden kaçan mâsum bir kişiyi evinde saklayan kimsenin onu sorulara görmediğini söylemesi böyledir. Yine Hz. İbrâhim'in kendisini şölen yerine davet eden inkârcı halkına "hastayım" demesi (es-Sâffât 37/89), putlarını kıranın büyük putları olabileceğini söylemesi (el-Enbiyâ 21/62-63), yanındaki eşini korumak için "kız kardeşim" diye tanıtmaya da (Buhârî, "Talak", 10; Ebû Dâvûd, "Talak", 16) sözün dinî hükmünün niyet ve maksada göre değişeceğini göstermektedir. En çirkin yalan dünya ve âhiret için hiçbir fayda sağlamayan yalandır. Ahlâk kitaplarında, zorunlu durumlarda yalan söylemenin câiz görüldüğüne dair zikredilen delil aile huzurunun korunması, husumetlerin önlenmesi, savaşta başarı sağlanması gibi sebeplerle yalan söylemeye izin veren hadislerdir. Bununla birlikte yalanla ilgili ruhsatların istismarından kaygı duyan âlimler imkân ölçüsünce yalandan sakınmak gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Nitekim Gazzâlî önce, "Yalan li-aynihî haram değildir" derken birkaç satır sonra, yalan kapısının bir defa açılması durumunda artık ihtiyaç ve zaruret sınırının ötesine geçme tehlikesinin bulunduğunu belirterek, "Zaruret durumu dışında yalan söylemek aslen haramdır" der (*İhyâ*, III, 137-139). Râgıb el-İsfahânî de kelâmcılara atfen bazı ruhsatlardan bahsettikten sonra yalanın her zaman utanç verici ve aşağılayıcı bir tutum olduğunu söyler (*ez-Zerî'a*, s. 272-274). Gazzâlî kulan ibadetlerdeki niyet ve ihlâsını da onun dürüst olup olmama açısından değerlendirir. Buna göre bir kimse, "Yüzümü gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim" derken (el-En'âm 6/79) kalbi Allah'a yönelmez, aklı dünya meşguliyetlerinden sıyrılmazsa yüzünü Allah'a çevirdiğini söylemesi bir yalandır. Bunun gibi namazda Fâtiha sûresini okurken, "Yalnız sana ibadet ederim" diyen kişi hakikatte nefisine ve dünyaya kulluk ediyorsa o da yalan söylemiştir (*İhyâ*, IV, 288, 391).

Yaygınlığı ve etkisi, ağır sonuçlar doğurması gibi sebeplerle yalan her devirde insanlığın en büyük ahlâk problemlerinden birini teşkil etmiş, bütün dinlerde ve ahlâk öğretilerinde kötü ve günah sayılmış, İslâm kültüründe de bu alanda geniş bir li-

teratür oluşmuştur. Câhiz'in *el-Meḥâsin ve'l-ezdâd* (Beyrut 1412/1991, s. 50-56), İbn Kuteybe'nin *Uyûnü'l-aḥbâr* (Beyrut 1406/1986, II, 30-36), İbn Abdülber en-Nemerî'nin *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mucâlis* (Kahire 1382/1962, I, 572-578), İbrâhim b. Muhammed el-Beyhakî'nin *el-Meḥâsin ve'l-mesâvi* (Beyrut 1408/1988, s. 435-444) adlı eserleri gibi erken dönemlerden itibaren insanlığın ahlâk, edep ve hikmet birikimini yansıtmak amacıyla yazılmış kitaplarda ve İbn Ebû'd-Dünyâ'nın *eş-Şamî ve âdâbü'l-lisân*'ı (trc. Zekeriyâ Yıldız – Fikret Güneş, *Hadislerde Diline Sahip Olmak*, İstanbul 2007), Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin *el-Âdâb*'ı (Beyrut 1408/1988, s. 119-121), Zekiyyüddin el-Münzirî'nin *et-Terğîb ve't-terhîb*'i (Kahire 1414/1993, II, 30-36) gibi daha çok hadislerden meydana gelen eserlerde yalan başlıca konular arasında yer almıştır (ayrıca bk. **SİDK**).

İslâm'ın büyük günah kabul edip yasakladığı yalanın fıkhta ayrıca hukukî sonuçları da ele alınır. Yalan yere yemin ederek bir kimsenin hakkının zayi olmasına yol açan kişi âhirette Allah'ın gazabıyla karşılaşacağı gibi (Buhârî, "Eymân", 17; Müslim, "İmân", 218-224) dünyada da verdiği bu zararı tazminle sorumludur. Büyük günahlardan sayılan yalancı şahitlik neticesinde (Buhârî, "Diyâr", 2; İbn Mâce, "Aḥkâm", 32) ilgili kişilerin uğradığı zarar yalancı şahide tazmin ettirilir, ayrıca o kimse mahkemece tâzîrle cezalandırılır. Mâlikîler'e göre ebediyen, fakihlerin çoğunluğuna göre ise tövbe edip kendini islah ettiği kanaati yerleşinceye kadar şahitliği kabul edilmez. Ticarî işlemlerde satılan malın özellikleri, maliyeti, piyasa değeri vb. hakkında satıcının yalan söylemesi bu yolla elde edilen kazancı haksız ve haram kılar. Güven esasına dayanan akidlerde aldanana ve açık zarara uğrayan tarafa belli şartlarla akdi fesih, zararın tazmini gibi imkânlar tanınır (bk. **TAĞİRİR**).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, IV, 159-160; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 847-850; Wensinck, *el-Mu'cem*, "kzb" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "kzb" md.; Müsned, I, 3, 5, 7, 8, 384, 410, 424; II, 47, 83, 123, 189, 200; IV, 183; VI, 403, 406, 459, 461; Kindî, *Resâ'il*, I, 169; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1412/1992, III, 317; VII, 658; Ebû Bekir er-Râzî, *et-Tıbbü'r-rûhânî* (nşr. P. Kraus, *Resâ'il felsefiyye* içinde), Kahire 1939, s. 56-59; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-ükalâ' ve nûzhetü'l-fuzalâ'* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd v.dğr.), Beyrut 1397/1977, s. 51-56; Hamîdüddin el-Kirmânî, *el-Akvâlü'z-zehebîyye* (nşr. Salâh es-Sâvî), Tahran 1397/1977, s. 77-78; Mâverdi, *Edebü'd-dünyâ ve'd-din* (nşr. Mustafa es-Sekkâ), Beyrut 1978, s. 253-

YALAN

257; İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-siyer fi müdâvâ-ti'n-nüfûs*, Beyrut 1405/1985, s. 60; Râgıb el-İsfâhânî, *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a* (nşr. Ebû'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 270-276; Gazzâlî, *İhyâ'*, III, 132-141; IV, 288, 391; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, VIII, 100-103, 106-109; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Miş-bâhu'l-münîr*, Beyrut 1408/1987, s. 201; İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâ'ir*, Beyrut 1408/1988, I, 97-98; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, Beyrut 1412/1991, II, 445; M. Mehdi Allâm, *Felsefetü'l-kızb*, Kahire 1408/1987; T. Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (trc. Selâhattin Ayaz), İstanbul 1991, s. 140-146.

MUSTAFA ÇAĞRICI

Hüseyin
Cahit
Yalçın

YALÇIN, Hüseyin Cahit (1875-1957)

Gazeteci, hikâye ve roman yazarı,
edebiyat eleştirmeni.

Balıkesir'de doğdu. Babası Maliye memuru Ali Rızâ Efendi, annesi Fatma Neyyire Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimini Serez'de ve İstanbul'da yaptı. 1893'te girdiği Mülkiye Mektebi'ni 1896'da bitirdikten sonra 1901 yılına kadar Maarif Nezâreti'nin çeşitli kalemlerinde çalıştı. 1901-1908 arasında Vefa ve Mercan idâdilerinde öğretmenlik ve müdürlük yaptı. II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte İttihatçılar'ın safında hareketli bir siyasi hayata atıldı; 1 Ağustos 1908'de Hüseyin Kâzım Kadri ve Tefvik Fikret'le birlikte *Tanin* gazetesini çıkarmaya başladı. Bu sırada yapılan seçimlerde İstanbul mebusu olarak meclise girdi. Aynı dönemde birçok gazeteciyle girdiği polemikleriyle geniş yankı uyandırdı ve basında büyük şöhret kazandı. I. Dünya Savaşı'nın sonunda İstanbul'un işgali üzerine 1919 Haziranında Malta'ya sürüldü. Buradan 1921 Nisanında kurtulunca İstanbul'da *Tanin*'i yeniden yayımladı. Cumhuriyet'in ilk yıllarından Atatürk'ün ölümüne kadar geçen dönemde Atatürk'e ve İnönü hükûmetlerine yönelttiği sert eleştiriler ve İttihatçı kadroyu ısrarla savunması yüzünden üç defa tutuklanıp İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edildi. İkinci mahkemesi sırasında vatana ihanet suçundan 1925 Mayıs'da Çorum'da müebbet sürgün cezasına çarptırıldı. Ancak ceza kanununda yapılan bir değişiklikte bir yıl sonra cezasını tamamlamış sayıldı ve İstanbul'a döndü. Atatürk'ün ölümüne kadar siyasetin dışında kaldı, kendisine hiçbir memuriyet verilmeydi; Türkçe'ye çevirip yayımladığı eserlerin geliriyle geçinmeye çalıştı. Bu arada dönemin önemli fikir dergilerinden *Fikir Hareketleri*'ni çıkardı (1933-1940). 1938'de cumhurbaşkanı seçilen İnönü'nün tek-

lifi üzerine yeniden siyasete döndü; 1939-1954 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi'nden Çankırı, İstanbul ve Kars milletvekili olarak görev yaptı. *Tanin* ve *Ulus* gazetelerinde özellikle 1948'den sonra Demokrat Parti'ye karşı çok sert bir mücadeleye girişti ve Aralık 1954'te yetmiş dokuz yaşında iken yirmi altı ay hapse mahkûm edildi. Basında çıkan büyük gürültüler üzerine üç buçuk ay sonra serbest bırakıldı. Bu olayın ardından Demokrat Parti'ye karşı muhalefete devam etti. Adaylığını koyduğu 1957 seçimlerine çok az bir süre kala 18 Ekim 1957'de zatürreden öldü.

Şahsiyeti ve sanatı Ahmed Midhat Efendi, Nâmîk Kemal ve Beşir Fuad'ın yanı sıra Fransız realistlerinin etkisiyle şekillenen Hüseyin Cahit'in edebî hayatı 1891'de yazdığı *Nâdide* romanıyla başlamış, *Servet-i Fünûn*'da 1897'den itibaren yayımladığı hikâye, roman ve edebî tenkitlerle genişleyerek devam etmiştir. Fransızca'dan çevirdiği bir yazısı yüzünden derginin 1901'de kapatılmasından sonra edebiyattan ayrılmış ve 1922'de neşrettiği *Niçin Aldatılmış?* adlı hikâye kitabıyla edebiyat dünyasına tekrar dönmüşse de bu dönüş devamlı olmamıştır. Hüseyin Cahit, *Servet-i Fünûn* edebiyatının (Edebî-yât-ı Cedîde) önemli isimlerindedir. Bu devrede yazdığı hikâyelerin çoğunda kendini ve *Servet-i Fünûn* neslini temsil eden gençlerin karamsarlığını, hayattan ve toplumdaki uzaklaşarak tabiata ve hayalî aşklara sığınmasını anlatmaktadır. Bazı hikâyelerinde ferdilikten sıyrılıp bir çeşit sosyal tasvire, özellikle kadınların toplum hayatındaki yerini ve uğradıkları haksızlıkları göstermeye yönelmiştir. *Nâdide*, Ahmed Midhat Efendi'nin tesiriyle yazılmış ace milik devrine ait bir cinayet romanıdır. *Servet-i Fünûn*'da tefrika edilen *Hayal İçinde* adlı romanı onun edebî eserleri arasında en değerlisi kabul edilir. Yazarın hayatından izler taşıyan eserde Neziha adlı temiz ve yüksek ideallere sahip bir gen-

cin İstanbul'da bir Rum kızına âşık oluşu ve bu sebeple hayatın acı gerçekleriyle yüz yüze geliş hareketli bir şekilde anlatılmaktadır. Bu dönemin birçok eseri gibi hayal-hakikat çatışmasına dayanan roman, şüpheci ve inkarcı bir genç haline gelen Neziha'nın koyu bir determinizme sürüklenmesiyle sona erer.

Asıl şöhretini bu dönemde edebî tenkit ve polemikleriyle kazanan Hüseyin Cahit, *Servet-i Fünûn* edebiyatına yönelttilen eleştirilere etkili ve susturucu cevaplar vermiştir. Bu eleştirilerde estetik, edebiyat tarihi, roman sanatı ve roman tenkidine dair birçok husus söz konusu edilir. Batı edebiyatı akımları ve büyük romancılar tanıtılır. *Servet-i Fünûn*, *Tercümân-ı Hakikat*, *Sabah*, *Şûrâ-yı Ümmet*, *Saadet*, *Âşiyân*, *İkdam*, *Tarık* ve *Türk Yurdu* gibi yayın organlarında neşredilen bu yazılar 1933-1940 yılları arasında *Fikir Hareketleri*'nde çıkan çok sayıda edebî tenkitle büyük bir sayıya ulaşmıştır. Bütün bunlara rağmen Hüseyin Cahit'in siyasi şöhreti edebî faaliyetlerini gölgelemiştir. II. Meşrutiyet'ten hayatının son günlerine kadar *Tanin*, *Ulus*, *İstanbul* ve *Halkçı* dergi ve gazetelerinde yayımladığı siyasi makaleler büyük yankılara ve tepkilere yol açmış, İttihatçı-İtilâfçı veya Cumhuriyet Halk Partisi-Demokrat Parti kamplaşmasında önemli rol oynamıştır. Bu yazılarda millî hâkimiyet, hürriyetçi parlamentarizm, liberalizm, evrimcilik ve ferdîyetçilik yolundaki fikirler de sık sık vurgulanır. Siyasi yazılarının dışında onun özellikle Cumhuriyet'ten sonra çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan hâtıra, sohbet, gezi ve deneme türlerinde dikkate değer birçok yazısı vardır; bunlar son devir fikir ve kültür tarihinin önemli kaynakları arasında yer alır.

Hüseyin Cahit'in aynı derecede önemli bir başka yönü de 1896-1948 yılları arasında devam eden tercüme faaliyetleridir. Kültür tarihinde kendisine büyük bir yer kazandıran bu yayınlarına bir bütün halinde bakıldığında bunun olağan üstü bir çalışma olduğu görülür. Fransızca, İtalyanca ve İngilizce'den yapılan ve tamamı 26.000 sayfaya ulaşan bu çeviriler siyaset, edebiyat, tarih, sosyoloji, eğitim, psikoloji, felsefe ve estetiğe dairdir. Batı kültürünün temel eserlerinden yapılan bu tercümelerin yanı sıra yazarın bir o kadar da gazete ve dergi sayfalarında kalmış çevirileri bulunmaktadır. Bütün bu yönleriyle Hüseyin Cahit çok tepki uyandıran siyasal aşırılıklarına rağmen II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin ede-